RES HISTORICA 52, 2021

DOI:10.17951/rh.2021.52.417-438

Grzegorz Misiura
(The John Paul II Catholic University of Lublin, Poland)
https://orcid.org/0000-0002-1161-0184
E-mail: grzegorz.misiura@kul.pl

Działalność naukowo-dydaktyczna i archiwalna profesora Aleksandra Kossowskiego (1886–1965)

Scientific, Didactic and Archival Activities of Professor Aleksander Kossowski (1886–1965)

ABSTRACT

The article is concerned with the biography of Professor Aleksander Kossowski – a lecturer of modern history at the Catholic University of Lublin for many years (1926–1939, 1944–1965) and an archivist at the State Archives in Lublin (1928–1949). As a teacher, he contributed to the upbringing and education of new historians, and as a scientist he is mentioned as an extremely inquisitive researcher. Working as an archivist, he prepared many fonds that today are often used by researchers of the history of the Lublin region, and during the war helped to save numerous German documents. Thanks to this, it is

PUBLICATION INFO				
			e-ISSN: 2449-8467 ISSN: 2082-6060	OPEN ACCESS
THE AUTHOR'S ADDRESS: Grzegorz Misiura, the Institute of History of the John Paul II Catholic University of Lublin, 14 Racławickie Avenues, Lublin 20-950, Poland				
SOURCE OF FUNDING: Internal funds of the John Paul II Catholic University of Lublin as part of the project: Historical group at the Catholic University of Lublin – scientific and popularizing activity 1918–1939				
SUBMITTED: 2020.04.28	ACCEPTED: 2020.11.17		PUBLISHED ONLINE: 2021.12.28	
WEBSITE OF THE JOURNAL: https://journals.umcs.pl/rh			EDITORIAL COMMITTEE E-mail: reshistorica@umcs.pl	
DOAJ DIRECTORY OF OPEN ACCESS JOURNALS				

possible to reconstruct the activity of the German administration and the traces of their numerous crimes. When writing the text, archival materials and memories of his students were used, which until now were used only briefly. A thorough analysis of them showed the whole life of the Lublin professor.

Key words: Aleksander Kossowski, Catholic University of Lublin, Lublin region, Lublin, archiving, modern history

STRESZCZENIE

Artykuł poświęcony jest biografii profesora Aleksandra Kossowskiego – wieloletniego wykładowcy historii nowożytnej w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim (1926–1939, 1944–1965) oraz archiwisty w Archiwum Państwowym w Lublinie (1928–1949). Jako pedagog przyczynił się do wychowania i wykształcenia nowych historyków, a jako naukowiec był badaczem niezwykle dociekliwym. Będąc archiwistą opracował wiele zespołów, które dzisiaj są często wykorzystywane przez badaczy dziejów Lubelszczyzny, a w czasie wojny przyczynił się do ocalenia licznych niemieckich dokumentów. Dzięki temu można odtworzyć działalność niemieckiej administracji oraz ślady licznych zbrodni. Przy pisaniu tekstu posłużono się materiałami archiwalnymi oraz wspomnieniami studentów A. Kossowskiego, które dotychczas wykorzystywane były tylko pobieżnie. Wnikliwa ich analiza ukazała całość życia lubelskiego profesora.

Słowa kluczowe: Aleksander Kossowski, Katolicki Uniwersytet Lubelski, Lubelszczyzna, Lublin, archiwistyka, nowożytność

WPROWADZENIE

Do licznego grona pedagogów historii na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim należy prof. Aleksander Kossowski. Swoje zajęcia prowadził tam od 1926 r., a więc jeszcze w okresie międzywojennym, kiedy Uniwersytet był w fazie organizacji, a następnie po zakończeniu II wojny światowej, aż do swojej śmierci w 1965 r. Kiedy rozpoczynał pracę w Lublinie, posiadał już tytuły naukowe oraz doświadczenie pedagogiczne zdobyte w Rosji, gdzie też przez kilka lat wykładał na uniwersytecie w Permie.

Najważniejszych informacji o profesorze dostarczają wspomnienia pośmiertne[1]. Poza tym jego biogramy znajdują się w kilku słownikach i encyklopediach, głównie autorstwa Grażyny Karolewicz, ale także *Polskim*

[1] R. Bender, *Aleksander Kossowski (30 I 1886 – 24 VI 1965)*, „Kwartalnik Historyczny" 1965, 72, 2, s. 551–552; A. Wojtkowski, *Aleksander Kossowski (1886–1965)*, „Rocznik Lubelski" 1965, 8, s. 286–288; idem, *Ś.P. Aleksander Kossowski (1886–1965)*, „Zeszyty Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego" 1966, 9, 1–2, s. 192–199; F. Cieślak, *Aleksander Kossowski (1886–1965)*, „Archeion" 1966, 44, s. 336–337; idem, *Zmarł prof. A. Kossowski*, „Kurier Lubelski" 1965, 9, 152, s. 4.

DOI: 10.17951/rh.2021.52.417-438

Słowniku Biograficznym, *Słowniku biograficznym archiwistów polskich* oraz *Słowniku biograficznym miasta Lublina*[2]. Po dokładniejszej analizie stwierdzono, że wszystkie te materiały bazują na informacjach z akt personalnych z Archiwum Uniwersyteckiego KUL oraz wcześniejszych opracowaniach. Poza tym, z uwagi na informacyjny charakter tych tekstów, są one zwięzłe. Niektóre fakty z życia profesora przedstawiono w nich w sposób ogólnikowy, tymczasem zasługują one na dokładniejsze omówienie. W tym celu trzeba sięgnąć do nieprzebadanych szerzej materiałów. Spuścizna prof. Kossowskiego została zgromadzona w Bibliotece Uniwersyteckiej KUL oraz w Archiwum Państwowym w Lublinie, gdzie znajdują się głównie jego wypisy z archiwaliów, nadbitki artykułów, a także jego akta pracownicze[3].

Cennym uzupełnieniem archiwaliów, niewykorzystywanym w dotychczasowych badaniach, są wydane drukiem relacje pracowników i studentów KUL, w tym odpowiedź A. Kossowskiego na przedstawioną mu ankietę[4]. Znajduje się tam wiele informacji dotyczących profesora, rejestrowanych i postrzeganych oczami studentów, ale także wiadomości o jego losach podczas II wojny światowej. Przez pięć miesięcy, na przełomie lat 1939 i 1940, był bowiem więźniem niemieckim, osadzonym na Zamku Lubelskim.

---

[2] G. Karolewicz, *Kossowski Aleksander*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 9, red. A. Szostek et al., Lublin 2002, kol. 964; eadem, *Kossowski Aleksander*, w: *Encyklopedia 100-lecia KUL*, t. 1, red. E. Gigilewicz et al., Lublin 2018, s. 549; eadem, *Kossowski Aleksander*, w: *Nauczyciele akademiccy Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego w okresie międzywojennym*, cz. 2, *Biogramy*, Lublin 1994, s. 105–106; M. Tyrowicz, *Kossowski Aleksander*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 14, Wrocław–Warszawa–Kraków 1968–1969, s. 308–309; F. Cieślak, *Kossowski Aleksander*, w: *Słownik biograficzny archiwistów polskich*, t. 1, *1918–1984*, Warszawa–Łódź 1988, s. 111–112; J. Ziółek, *Kossowski Aleksander*, w: *Słownik biograficzny miasta Lublina*, t. 1, red. T. Radzik, J. Skarbek, A.A. Witusik, Lublin 1993, s. 141–142.

[3] Biblioteka Uniwersytecka KUL, Oddział Zbiorów Specjalnych [dalej: BUKUL], sygn. rkps 1367–1434, Spuścizna Aleksandra Kossowskiego; Archiwum Państwowe w Lublinie [dalej: APL], Archiwum Państwowe w Lublinie 1918–1939[1940–1965] [dalej: APL 1918–1939], sygn. 125, Kossowski Aleksander [30.I.1886, prof. historii, archiwista, kustosz], 1928–1930, 1965; *ibidem*, Spuścizna Aleksandra Kossowskiego, prof. historii Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego (1886–1965), 1926–1975. Ponadto kwerenda w Wojewódzkiej Bibliotece Publicznej im. Hieronima Łopacińskiego w Lublinie oraz Archiwum Państwowego Muzeum na Majdanku przyniosła niewielkie rezultaty. Materiały tam zgromadzone nie wnoszą istotnych informacji do tematu badań.

[4] *Katolicki Uniwersytet Lubelski w latach 1925–1939 we wspomnieniach swoich pracowników i studentów*, wstęp i red. G. Karolewicz, Lublin 1989; *Losy pracowników i studentów Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego w czasie okupacji niemieckiej*, oprac. J. Ziółek, Lublin 2009; *Katolicki Uniwersytet Lubelski w latach 1944–1952. Wspomnienia i relacje*, red. J. Ziółek, Lublin 1999.

DOI: 10.17951/rh.2021.52.417-438

RODZINA ORAZ WYKSZTAŁCENIE

Aleksander Kossowski herbu Leszczyc[5] urodził się 30 stycznia 1886 r. (data według nowego stylu) w majątku Sabłukowo w guberni niżegorodzkiej, powiatu arzamaskiego w Rosji. Był synem agronoma Józefata (zmarłego w marcu 1919 r.) i Heleny z domu Jankowskiej (zmarłej we wrześniu 1920 r.). Miał dwie siostry, ale nie wiadomo, czy starsze, czy młodsze od niego. Pierwsza, Anna Weicher, kształciła się w dziedzinie muzyki i zmarła 19 listopada 1913 r. Druga, Maria Murawiowa, była lekarzem w ZSRR, ale A. Kossowski stracił z nią kontakt w 1925 r. W dniu 30 października 1923 r. w kościele w Permie ożenił się z Anną Wasilenko (1889–1981), córką Jerzego i Ewy z domu Kromeckiej. Była ona wówczas nauczycielką, a wiele lat później, podczas okupacji niemieckiej, nauczała na kursach rzemieślniczych w Lublinie[6]. Małżeństwo to było bezdzietne, ale postrzegano je jako bardzo kochające się. Państwo Kossowscy przed wojną mieszkali na terenie Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego. Studenci codziennie byli świadkami sceny, jak żona machając chusteczką z okna, żegnała męża idącego do pracy. On natomiast odpowiadał jej, trzymając rękę spuszczoną przy boku, ale potrzepywał chusteczką dyskretnie schowaną w dłoni. Bawiło to oglądających, ale udawali, że nic nie widzą. Zresztą nie był to powód do wyśmiewania się, ale raczej podziw dla łączącej ich relacji. Studenci nadali im też przezwisko „państwo Kociowie", a to dlatego, że żona nazywała profesora „Kociem". On zaś w jednym z listów napisał o niej „moja Anula"[7].

W latach 1896–1904 Aleksander Kossowski uczęszczał w Smoleńsku do średniej szkoły realnej typu matematycznego. Wykazywał zdolności matematyczne, więc w roku akademickim 1904/1905 rozpoczął studia techniczne na Politechnice Warszawskiej (I półrocze), a następnie studiował chemię na Politechnice Lwowskiej (II półrocze). Następnie w latach 1906–1910 kształcił się na sekcji historycznej Wydziału Historyczno-Filo-

[5] Profesor Kossowski prowadził badania nad pochodzeniem swojego nazwiska. Świadczą o tym zrobione przez niego wypisy z herbarzy Niesieckiego, Bonieckiego i innych. BUKUL, sygn. rkps 1367, k. 12–14.

[6] Szerzej na jej temat zob. BUKUL, sygn. rkps, 1434, Papiery osobiste Anny Kossowskiej z d. Wasilenko, żony Aleksandra, z lat 1901–1953; sygn. rkps 1435, Dziennik pisany od 24 marca do 3 maja 1905 roku przez uczennicę 7-mej klasy I Oddziału Gimnazjum Żeńskiego w Permie – Annę Wasilenko.

[17] Archiwum Uniwersyteckie KUL [dalej: AUKUL], sygn. 285A, k. 2–3, 191–194; BUKUL, sygn. rkps 2938, k. 93–94; J. Wojtiszek, *Wspomnienia z lat studiów*, Gliwice 1982, w: *Katolicki Uniwersytet Lubelski w latach 1925–1939*, s. 245–246; G. Karolewicz, *Mistrzowie we wspomnieniach swoich uczniów. Kartka z dziejów Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego*, Lublin 2001, s. 51.

DOI: 10.17951/rh.2021.52.417-438

logicznego Uniwersytetu Petersburskiego, gdzie uzyskał absolutorium. W 1912 r. uzyskał tam tytuł kandydata nauk historycznych (na podstawie pracy *Poglądy religijno-filozoficzne Andrzeja Frycza Modrzewskiego*), w październiku 1915 r. – magistra, a 9 czerwca 1917 r. – docenta prywatnego (*priwatdocenta*) z historii nowożytnej – ten ostatni tytuł traktowany był później w Polsce jako habilitacja. Znał również wiele języków obcych. Władał biegle rosyjskim, niemieckim i francuskim, natomiast słabo posługiwał się greckim, czeskim, serbskim, bułgarskim, angielskim i włoskim[8].

ZAJĘCIA UNIWERSYTECKIE

W roku szkolnym 1917/1918 (od listopada do czerwca, już po wybuchu rewolucji październikowej) nauczał historii w Gimnazjum Polskiej Macierzy Szkolnej oraz na Średnich Kursach Polskich, a od lutego do czerwca 1918 r. prowadził wykłady z dziejów porozbiorowych Polski na Wyższych Kursach Polskich w Petersburgu[9]. Od 23 listopada 1918 r. do końca marca 1924 r. prowadził wykłady na uniwersytecie w Permie. Nauczał tam historii Polski (epoka reformacyjna w Polsce, kurs systematyczny dziejów Polski od czasów najdawniejszych do roku 1795 w latach 1920/1921–1922/1923), dziejów nowożytnych (epoka Renesansu, Reformacji, odrodzenia katolicyzmu, absolutyzmu oświeconego), historii Słowiańszczyzny, historii literatury polskiej (Mickiewicz, Słowacki, Krasiński) oraz języka polskiego. Prowadził również seminaria, na których studenci czytali następujące źródła: fragmenty pism Marcina Lutra, obrońców wolności wyznaniowej

[8] AUKUL, sygn. 285A, k. 7, 189, 191–194; BUKUL, sygn. rkps 1367, k. 15; R. Bender, *Aleksander*, s. 551; A. Wojtkowski, *Aleksander*, s. 286; idem, *Ś.P. Aleksander*, s. 192; F. Cieślak, *Aleksander*, s. 336; M. Tyrowicz, *op. cit.*, s. 308; G. Karolewicz, *Kossowski Aleksander* (1994), s. 105; eadem, *Kossowski Aleksander* (2002), kol. 964; eadem, *Kossowski Aleksander* (2018), s. 549; J. Ziółek, *Kossowski*, s. 141–142; Z. Toczyski, *Rozmowa z profesorem Aleksandrem Kossowskim o studiach w Rosji, polskich uczonych i historii*, „Za i Przeciw. Tygodnik ilustrowany" 1964, 8, 41, s. 12; F. Cieślak, *Zmarł*, s. 4; idem, *Kossowski*, s. 111. Zob. także: BUKUL, sygn. rkps 1368, k. 1–17.

[9] BUKUL, sygn. rkps 1367, k. 64; Szerzej na temat tej instytucji: M. Strawińska, *Wyższe Kursy Polskie w Petersburgu 1916–1918. Uniwersytet Lubelski. Polonistyka, romanistyka, pedagogika 1921–1926*, w: *Katolicki Uniwersytet Lubelski we wspomnieniach pierwszych studentów z lat 1918–1925*, wstęp i red. G. Karolewicz, Lublin 1978, s. 55–66; G. Karolewicz, *Geneza Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego*, w: *Katolicki Uniwersytet Lubelski. Wybrane zagadnienia z dziejów Uczelni*, red. G. Karolewicz, M. Zahajkiewicz, Z. Zieliński, Lublin 1992, s. 50; I. Wodzianowska, *Deo et Patriae. Rektor ks. Idzi Radziszewski (1918–1922)*, w: *Katolicki Uniwersytet Lubelski 1918–2018*, t. 1, *1918–1944*, red. G. Bujak, Lublin–Warszawa 2019, s. 28; B.K. Nykiel, *Wyższe Kursy Polskie*, http://www.polskipetersburg.pl/hasla/wyzsze-kursy-polskie [dostęp: 14 I 2021].

DOI: 10.17951/rh.2021.52.417-438

XVI–XVII w., Marcina Kromera *Polonia, sive de situ, moribus* (…) *et republica regni Polonici*, z działalności Cyryla i Metodego oraz Stefana Duszana. W roku akademickim 1919/1920 cały uniwersytet działał w Irkucku, ponieważ uczelnia była ewakuowana w wyniku działań wojennych. W 1920 r. Kossowski otrzymał tam tytuł profesora uniwersyteckiego. Trzy lata później uzyskał obywatelstwo polskie i 1 kwietnia 1924 r. przyjechał do kraju jako optant (tzn. osoba uprawniona do wyboru obywatelstwa, korzystająca z prawa opcji)[10]. Od 1 września 1924 do czerwca 1926 r. był nauczycielem historii oraz geografii w Państwowym Gimnazjum im. Juliusza Słowackiego w Kowlu. Mieszkał tam przy ul. Kościelnej 1. Uczył też geografii Polski i propedeutyki filozofii na kursach maturalnych oraz nauki o Polsce współczesnej w tamtejszej Szkole Handlowej[11].

Z zachowanego listu do ks. Józefa Umińskiego, który wówczas pracował na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Lubelskiego wynika, że to właśnie on zaprotegował A. Kossowskiego do pracy w Lublinie[12]. Pisał

[10] Na mocy postanowienia art. VI traktatu ryskiego z 18 III 1921 r. Polacy, dotychczasowi obywatele rosyjscy, mogli wybrać obywatelstwo polskie. Skorzystał z tego A. Kossowski razem z żoną. W dniu 6 IX 1921 r. złożył oświadczenie, że dokonuje wyboru obywatelstwa polskiego. Aleksander Kossowski stał się obywatelem polskim, mocą decyzji pełnomocnika Rzeczypospolitej Polskiej do spraw opcji na terenie RSFRR z dnia 22 III 1922 r. Komisariat Ludowy do spraw Zagranicznych Rosyjskiej Socjalistycznej Federacji Republiki Rad pismem z 11 VII 1923 r. oświadczył, że się temu nie sprzeciwia. W dniu 15 IX 1923 r. wydano mu paszport, a 27 III 1924 r. otrzymała go jego żona. Małżeństwo wyruszyło więc w drogę do Polski. W dniu 1 IV 1924 r. zameldowało się w Baranowiczach, a wcześniej w punkcie etapowym w Stołpcach. Jeszcze w sierpniu tego roku mieszkali we wsi Wielkie Jeziorki koło Dereczyna, a prawdopodobnie od września w Kownie, gdzie A. Kossowski dostał posadę nauczyciela. BUKUL, sygn. rkps 1367, k. 77, 79; sygn. rkps 1434, k. 12.

[11] AUKUL, sygn. 285A, k. 7, 12–13, 14–15v, 189; R. Bender, *Aleksander*, s. 551; A. Wojtkowski, *Aleksander*, s. 286; idem, *Ś.P. Aleksander*, s. 192–193; F. Cieślak, *Aleksander*, s. 336; M. Tyrowicz, *op. cit.*, s. 308; G. Karolewicz, *Kossowski Aleksander* (1994), s. 105; eadem, *Kossowski Aleksander* (2002), kol. 964; eadem, *Kossowski Aleksander* (2018), s. 549; J. Ziółek, *Kossowski*, s. 142; F. Cieślak, *Zmarł*, s. 4; idem, *Kossowski*, s. 111.

[12] Sprawę tę poruszono na zebraniu Rady Wydziału Nauk Humanistycznych 22 I 1926 r. Ksiądz Umiński poznał A. Kossowskiego podczas IV Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Poznaniu (6–8 XII 1925 r.), którego obaj byli uczestnikami. Kossowski, wówczas nauczyciel w Kowlu, dał się poznać jako „człowiek kochający naukę i gotowy do poświęcenia się dla niej". Zapewne wyraził też wówczas chęć pracy na Uniwersytecie w Lublinie. Nadesłał swój życiorys, odpisy świadectw posiadanych kwalifikacji oraz swoje dwie prace (dysertację o A.F. Modrzewskim z 1912 r. oraz odczyt wygłoszony na posiedzeniu Towarzystwa Historycznego w Permie). Ksiądz Umiński nie potrafił jednak wyrobić sobie opinii na temat wartości naukowej tych dzieł, które nie były też ogłoszone drukiem, dlatego wnioskował o zatrudnienie A. Kossowskiego jako zastępcy profesora. Profesor S. Ptaszycki, który znał Kossowskiego z okresu petersburskiego (1917–1918) wnioskował, żeby powołać go na stanowisko profesora nadzwyczajnego, ponieważ posiadał stopień docenta prywatnego. W wyniku dyskusji przychylono się do wniosku

DOI: 10.17951/rh.2021.52.417-438

do niego: „Jakkolwiek czuję się szczęśliwym, że pracuję w Polsce, obcuję teraz z naszą młodzieżą gimnazjalną polską i przyzwyczaiłem się do rozwoju naszej oświaty rodzimej, nie zaś obcej, jednak bardzo pragnę poświęcić się pracy naukowo-pedagogicznej w uniwersytecie, która najbardziej odpowiada memu usposobieniu i powołaniu. Praca taka, zwłaszcza w uniwersytecie lubelskim [sic!] byłaby dla mnie bardzo pożądaną tak dlatego, że ta uczelnia wyższa, ożywiona duchem religijnym, zasługuje na żywą sympatię i uznanie, jak również i z tej przyczyny, że Lublin i Kraków w XVI i poł. XVII w. były ośrodkami prądu «braci polskich», który mię szczególnie interesuje. Gdyby Uniwersytet Lubelski zaszczycił mię swym wyborem, ja mógłbym od 1 października r.b. rozpocząć wykłady stałe, wykład zaś inauguracyjny wygłosić w miesiącu maju, albo pierwszej połowie czerwca"[13]. Widać więc, że chciał powrócić do pracy w szkole wyższej. Przy tym Lublin był miejscem, gdzie miały miejsce wydarzenia, będące przedmiotem jego zainteresowań naukowych. Zajmował się okresem reformacji i kontrreformacji (jak sam to nazywał, „odrodzeniem katolicyzmu"). Niedługo potem rozpoczęła się procedura jego zatrudnienia na Uniwersytecie Lubelskim. W dniu 3 lutego 1926 r. Rada Wydziału Nauk Humanistycznych (WNH) podjęła uchwałę o powołaniu A. Kossowskiego na pracownika katedry historii Europy Zachodniej jako zastępcy profesora (zatwierdzony został na tym stanowisku dopiero 13 maja 1929 r. przez Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego)[14]. Z Kowla do Lublina przyjechał wieczorem 19 maja. Następnego dnia (czwartek) o godzinie 7 wieczorem wygłosił w Uniwersytecie wykład inauguracyjny o pierwiastkach pogańskich i chrześcijańskich w kulturze europejskiej. Od 7 października rozpoczął regularne zajęcia ze studentami. W 1938 r. został mianowany profesorem nadzwyczajnym, a w 1947 r. – zwyczajnym. To ostatnie stanowisko uniwersyteckie – przyznane uchwałami Rady Wydziału WNH oraz Senatu Uniwersyteckiego – nie zostało zatwierdzone przez Ministerstwo Szkolnictwa Wyższego[15].

---

ks. Umińskiego. AUKUL, sygn. Rep. 124. no 791, Księga Protokołów Rady Wydziału Nauk Humanistycznych Uniwersytetu Lubelskiego 1925–1928, s. 7–8, 10.

[13] AUKUL, sygn. 285A, k. 12–13.

[14] Analizując nadesłane dokumenty zwraca uwagę fakt, że sprawa jego zatrudnienia odbyła się w przeciągu zaledwie kilku miesięcy. Sam Kossowski też działał szybko. Odpis życiorysu nosi datę 4 XII 1925 r., a spis napisanych prac – 8 grudnia, a więc było to w dniu zakończeniu Zjazdu Historyków w Poznaniu. List do ks. Umińskiego napisał 12 I 1926 r. w Kowlu i następnego dnia kolejny życiorys. Ksiądz Umiński referował jego sprawę 22 stycznia, a 3 lutego dostał angaż na Uniwersytecie Lubelskim. Por. AUKUL, sygn. 285A, k. 1, 11–16; sygn. Rep. 124. no 791, s. 7–8, 10.

[15] AUKUL, sygn. 285A, k. 16–19, 60, 106, 184, 200–201; A. Wojtkowski, *Katolicki Uniwersytet Lubelski 1918–1944*, w: *Księga jubileuszowa 50-lecia Katolickiego Uniwersytetu*

DOI: 10.17951/rh.2021.52.417-438

Po wybuchu II wojny światowej gmach Uniwersytetu zajęli Niemcy. Mimo to, Senat Akademicki postanowił rozpocząć zajęcia od 6 października, nie powiadamiając o tym władz okupacyjnych. Zajęcia odbywały się do 9 listopada, tzn. do momentu pierwszych aresztowań profesorów. Aleksander Kossowski ostatni swój wykład przeprowadził 9 lub 10 listopada. Wraz z grupą 14 profesorów, którzy mieszkali w gmachu uniwersyteckim, został aresztowany 11 listopada 1939 r. i osadzony na Zamku Lubelskim. Powodem aresztowania były zarzuty o rozpowszechnianiu w murach uczelni ulotki propagandowej oraz to, że bez pozwolenia władz okupacyjnych rozpoczęto wykłady. W więzieniu jednym ze sposobów organizowania czasu, obliczonym na oderwanie się od przygnębiających myśli, były wygłaszane codzienne prelekcje do współwięźniów. Profesor Kossowski 13 listopada mówił o pracach i zasobie Archiwum Państwowego, a 21 listopada o kościele dominikanów w Lublinie. W dniu 23 grudnia 1939 r. Niemcy rozstrzelali dziesięciu przedstawicieli lubelskiej inteligencji (w tym dwóch profesorów KUL-u: ks. Michała Niechaja oraz Czesława Martyniaka), ale na tym zakończyli masowe egzekucje tej grupy społecznej. W następnym roku systematycznie zwalniali kolejnych więźniów. Trzeba też jeszcze wspomnieć, że 31 stycznia 1940 r. profesor Kossowski był przesłuchiwany, ale jak sam zaznaczył, „bez użycia środków zastraszających". Wyszedł na wolność 19 kwietnia tego roku. Musiał się jednak meldować na Zamku dwa razy w tygodniu, a następnie raz na dwa tygodnie. Napisał podanie do niemieckich władz o zwolnienie z tego obowiązku, które zostało poparte przez Niemiecki Wydział Archiwalny, gdyż powrócił już wówczas do pracy w Archiwum Państwowym. Nie dostał jednak żadnej odpowiedzi, więc aż do końca wojny nadal to robił. Ostatni raz 18 lipca 1944 r., na kilka dni przed opuszczeniem miasta przez okupantów[16].

Lubelskiego, red. S. Kunowski et al., Lublin 1969, s. 74; R. Bender, *Aleksander*, s. 551; A. Wojtkowski, *Aleksander*, s. 286–287; idem, *Ś.P. Aleksander*, s. 193; F. Cieślak, *Aleksander*, s. 336; M. Tyrowicz, *op. cit.*, s. 308–309; G. Karolewicz, *Kossowski Aleksander* (1994), s. 105; eadem, *Kossowski Aleksander* (2002), kol. 964; eadem, *Kossowski Aleksander* (2018), s. 549; J. Ziółek, *Kossowski*, s. 142.

[16] *Lublin w okresie okupacji (1939–1944). Na podstawie badań sądowych Miejskiej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich*, oprac. R. Moszyński, L. Policha, Lublin 1964, s. 104–105; J. Pastuszka, *Wspomnienia o Katolickim Uniwersytecie Lubelskim z lat 1934–1939*, Lublin 1976, w: *Katolicki Uniwersytet Lubelski w latach 1925–1939*, s. 131; J. Ziółek, *Wstęp*, w: *Losy pracowników i studentów Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego w czasie okupacji niemieckiej*, oprac. J. Ziółek, Lublin 2009, s. 12–15; H. Sadaj, *Wspomnienia 1939 r.*, w: *ibidem*, s. 35–37; I. Czuma, *Protokół z przesłuchania świadka*, w: *ibidem*, s. 40; A. Kossowski, *Odpowiedzi na ankietę Miejskiej Komisji Badania Zbrodni Niemieckich w Lublinie. Fragment*, w: *ibidem*, s. 69–72 (całość: BUKUL, sygn. rkps 1367, k. 318–326); P.S. Iliński, *Moje studia na KUL w latach 1936–1939. Jak zostałem studentem KUL*, w: *ibidem*, s. 196; R. Bender, *Aleksander*, s. 551; A. Wojtkowski,

DOI: 10.17951/rh.2021.52.417-438

Po opuszczeniu więzienia zamieszkał razem z żoną przy ul. Kazimierza Wyszyńskiego 8 m. 51 (obecnie ul. Niecała). Wcześniej Kossowscy mieszkali w gmachu Uniwersytetu, ale po aresztowaniu profesorów okupanci do czasu Bożego Narodzenia wyrzucili stamtąd rodziny aresztowanych, w tym także żonę profesora. Anna zamieszkała wówczas u znajomych (do 15 lutego 1940 r.) przy ul. Zielonej 4 m. 3, a potem Niemcy ich stamtąd eksmitowali. Dostała wspomniane mieszkanie uniwersyteckie przy ul. Wyszyńskiego, a dwa miesiące później (po wyjściu z więzienia) dołączył do niej mąż. Po zakończeniu wojny (dokładnej daty nie można ustalić z powodu braku takiej informacji; prawdopodobnie między 1945 a 1952 r.) przeprowadzili się pod numer 67 tej kamienicy[17].

Tuż po zakończeniu niemieckiej okupacji Lublina prof. Kossowski był obecny na pierwszym posiedzeniu Senatu Akademickiego 2 sierpnia 1944 r.[18] Władze uczelni powierzały mu ważne stanowiska, co świadczy-

Aleksander, s. 286; idem, *Ś.P. Aleksander*, s. 193; F. Cieślak, *Aleksander*, s. 337; idem, *Kossowski*, s. 112; M. Tyrowicz, *op. cit.*, s. 308; G. Karolewicz, *Kossowski Aleksander* (1994), s. 105; eadem, *Kossowski Aleksander* (2018), s. 549; J. Ziółek, *Kossowski*, s. 142; M. Pawelec, *Katolicki Uniwersytet Lubelski, jego pracownicy, absolwenci i studenci w latach 1939–1944*, w: *Katolicki Uniwersytet Lubelski 1918–2018*, t. 1, s. 194, 204. Profesor Ziółek zwrócił uwagę na fakt celowej polityki eksterminacyjnej przeciwko polskiej inteligencji. Aresztowanie profesorów Uniwersytetu Jagiellońskiego i Akademii Górniczej miało bowiem miejsce 6 XI, a już trzy dni później aresztowano profesorów w Lublinie. J. Ziółek, *Wstęp*, s. 14.

[17] APL, APL 1918–1939, sygn. 125, s. 14–15; Akta miasta Lublina, sygn. 2349, k. 8, 64. W literaturze (np. *Losy pracowników*, s. 16) można spotkać informację, że ulica ta miała za patrona „Jana Wyszyńskiego". W rzeczywistości w latach 1936–1953 nosiła nazwę zmarłego rok wcześniej lublinianina Kazimierza Wyszyńskiego, a w latach 1953–1991 – działacza robotniczego Jana Sławińskiego. W 1991 r. przywrócono jej historyczną nazwę – ul. Niecała – jaką nosiła od lat sześćdziesiątych XIX w. do 1936 r. W czasie II wojny światowej Niemcy przemianowali ją na Finkestrasse. Prawdopodobnie w tym wypadku chodziło o Heinricha Finkego (1855–1938), niemieckiego historyka Kościoła okresu średniowiecznego, popierającego politykę III Rzeczy i odznaczonego przez Adolfa Hitlera za zasługi dla niemieckich badań historycznych. J. Kasperek, *Kronika wydarzeń w Lublinie w okresie okupacji hitlerowskiej*, wyd. 2, Lublin 1989, s. 112; *Lublin. Przewodnik. Historia. Co warto zobaczyć. Mapy. Noclegi. Gastronomia. Ciekawostki*, red. P. Kawałko, Z. Nestorowicz, Lublin 2012, s. 234–235; J. Marczuk, *Kazimierz Marian Wyszyński jako działacz młodzieżowy, polityk i dyplomata (1890–1935)*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio F, Historia" 2004, 59, s. 53–69; Z. Karłowicz, *Kazimierz Wyszyński (1890–1935)*, http://teatrnn.pl/leksykon/artykuly/kazimierz-wyszynski-18901935/ [dostęp: 8 VII 2020]; E. Sękowska, *Ulica Niecała w Lublinie – historia ulicy*, http://teatrnn.pl/leksykon/artykuly/ulica-niecala-w-lublinie-historia-ulicy/ [dostęp: 8 VII 2020]; *Heinrich Finke*, https://de.wikipedia.org/wiki/Heinrich_Finke [dostęp: 9 VII 2020].

[18] Odbyło się ono o godzinie 14.30 w mieszkaniu ks. prof. Józefa Kruszyńskiego. Byli wówczas obecni profesorowie: Leon Białkowski, Henryk Jakubanis, Aleksander Kossowski, Mieczysław Popławski, ks. Antoni Słomkowski oraz dr Stanisław Szczęch. R. Bender, *Władze naczelne Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego 1944–1968*, w: *Księga jubileuszowa*, s. 127; *Wstęp*, w: *Katolicki Uniwersytet Lubelski w latach 1944–1952. Wspomnienia i relacje*,

DOI: 10.17951/rh.2021.52.417-438

ło o szacunku i zaufaniu do profesora. W latach 1948–1950 pełnił urząd prodziekana, a w latach 1950–1952 – dziekana Wydziału Nauk Humanistycznych. Od 21 kwietnia 1952 r. był członkiem uczelnianego Komitetu Obrońców Pokoju. Razem z prof. Leonem Białkowskim oraz prof. Andrzejem Wojtkowskim był obecny na pierwszym powojennym zebraniu Koła Naukowego Historyków Studentów KUL w dniu 2 czerwca 1946 r. Nakreślił wówczas plan działań organizacji. Sam też został kuratorem Koła, ale z powodu braków w dokumentacji wiadomo, że na pewno pełnił tę funkcję w lutym 1950 r., 1951 r., od maja do października 1952 r., od 14 maja 1953 r. oraz od marca do października 1956 r.[19] W dniu 30 września 1960 r. przeszedł na emeryturę, ale sprawował opieką merytoryczną nad Archiwum Uniwersyteckim i prowadził jeszcze zajęcia zlecone do końca roku akademickiego 1964/1965. Zgłosił też wykłady na następny rok akademicki, ale zmarł przed jego rozpoczęciem. Zgon nastąpił po krótkiej chorobie 24 czerwca 1965 r. w Lublinie. Dwa dni później o godzinie 10 zostało odprawione nabożeństwo żałobne w kościele przy ul. Staszica. O godzinie 16 miało miejsce przewiezienie zwłok do kościoła akademickiego KUL, gdzie została odprawiona msza pogrzebowa i o godzinie 17 nastąpiło odprowadzenie ciała na cmentarz przy ul. Lipowej. Aleksander Kossowski spoczął w jego części rzymskokatolickiej, w sekcji 18A, rzędzie VII, numerze 12. W 1981 r. pochowano tam również jego żonę[20].

Profesor A. Kossowski swoje zajęcia prowadził przede wszystkim w grupie historycznej na WNH, w latach 1927–1930 także dla studentów historii sztuki, filologii romańskiej oraz filologii germańskiej, a w latach 1930–1933 na Wydziale Teologicznym. Po wojnie został kierownikiem Zakładu/Katedry Historii Nowożytnej Powszechnej. W opinii studentów jego wykłady odznaczały się starannym przygotowaniem, erudycją, a także obiektywizmem w przedstawianiu i ocenie wydarzeń. Jako eg-

red. J. Ziółek, Lublin 1999, s. 6; A. Słomkowski, *Wspomnienia z czasów pełnienia obowiązków rektora KUL*, w: *ibidem*, s. 26; J. Ziółek, *Wstęp*, s. 24; M. Pawelec, *op. cit.*, s. 215–216; J. Wrona, *Katolicki Uniwersytet Lubelski w okresie urzędowania rektora ks. Antoniego Słomkowskiego (1944–1951)*, w: *Katolicki Uniwersytet Lubelski 1918–2018*, t. 2, *1944–1989*, red. A. Mirek, Lublin–Warszawa 2019, s. 21.

[19] AUKUL, sygn. 285A, k. 184; D. Keller, *Koło Naukowe Historyków Studentów KUL w latach 1946–1967*, w: *Koło Naukowe Historyków Studentów KUL 1919–2004. Księga jubileuszowa*, red. E.M. Ziółek, Lublin 2004, s. 37, 49, 59, 68. Na podstawie zebranych materiałów można postawić tezę, że A. Kossowski był Kuratorem Koła od lutego 1950 r. do października 1952 r., a następnie od 14 V 1953 r. (uchwała Senatu) do października 1956 r.

[20] AUKUL, sygn. 285A, k. 280; APL, APL 1918–1939, sygn. 125, s. 32; A. Wojtkowski, *Aleksander*, s. 286; idem, *Ś.P. Aleksander*, s. 193; M. Tyrowicz, *op. cit.*, s. 308; G. Karolewicz, *Kossowski Aleksander* (1994), s. 105; eadem, *Kossowski Aleksander* (2018), s. 549; *In memoria aeterna. Pracownicy Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II spoczywający na Cmentarzu przy ul. Lipowej w Lublinie*, oprac. M. Pawelec, Lublin 2015, s. 40–41.

DOI: 10.17951/rh.2021.52.417-438

zaminator był życzliwy, ale wymagał gruntownej wiedzy i nie pobłażał studentom, z którymi był w większej zażyłości. Po wojnie egzaminował również w swoim prywatnym mieszkaniu. Wchodziło się po pięć osób, a żona profesora, dla dodania odwagi, zapewne za przyzwoleniem męża, częstowała wchodzących lampką koniaku[21].

Z zachowanych wspomnień wyłania się obraz prof. A. Kossowskiego, który był skromny, niepozorny i nieśmiały. Sylwetkę miał szczupłą przy średnim wzroście. Był także człowiekiem głęboko wierzącym. Często służył do mszy, razem ze studentami na kolanach odmawiał różaniec, a z żoną codziennie przystępowali do Komunii św. Ujawnił też swój talent muzyczny, bowiem podczas nabożeństw majowych i październikowych w kościele akademickim (czy też wcześniejszej kaplicy zlokalizowanej w budynku Uniwersytetu – nie można tego ustalić) akompaniował do śpiewu na fisharmonii. W mieszkaniu państwa Kossowskich w Uniwersytecie znajdował się wielki stół, który był zawsze zastawiony dla gości. Ogólny metraż nie był duży, a mimo to chętnie przygarniali bezdomnych studentów. Profesorostwo zawsze chętnie przyjmowali wizytujące je osoby, ze wschodnią gościnnością pełniąc rolę gospodarzy. Profesor zabawiał gości opowiadaniem różnych anegdot, czasem domagając się uznania[22].

DZIAŁALNOŚĆ NAUKOWA

Do 1924 r., tzn. w okresie działalności naukowej w Rosji, napisał 8 rozpraw, które pozostały w rękopisach. Były to: „Kolonizacja Wołynia w XVI wieku w związku z rozwojem folwarków i dewastacją tatarską"; „Serbia w epoce Stefana Duszana"; „Poglądy religijno-filozoficzne Andrzeja Frycza Modrzewskiego" (1912 r.); „Ustrój Polski pierwotnej a nowożytna historiografia polska" (ok. 1919 r.); „Andrzej Frycz Modrzewski i Melanchton"; „Świat słowiański i Europa Zachodnia w historii ludzkości"; „Definicja w literaturze naukowej istoty i historycznej roli polskiego protestantyzmu"; „O naukach społecznych i poglądach etycznych braci polskich (antytrinitarzów)". Praca o Fryczu Modrzewskim była jego dy-

[21] G. Karolewicz, *Kossowski Aleksander* (1994), s. 105; eadem, *Kossowski Aleksander* (2018), s. 549; eadem, *Mistrzowie*, s. 37, 39–40; J. Wojtiszek, *op. cit.*, s. 246; J. Ziółek, *Wspomnienia ze studiów*, w: *Koło*, s. 247–248.

[22] J. Wojtiszek, *op. cit.*, s. 245–247; J. Pastuszka, *op. cit.*, s. 131; G. Karolewicz, *Mistrzowie*, s. 22–23, 26, 44; J.K. Cybulak, *Grupa historyczna i Koło Naukowe Historyków Studentów Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego w okresie międzywojennym (1919–1939)*, w: *Koło*, s. 18. Por. AUKUL, sygn. 285 A, k. 22. Rektor pisał, że państwo Kossowscy są praktykującymi katolikami.

DOI: 10.17951/rh.2021.52.417-438

plomową z 1912 r., uzupełnioną później w okresie pracy w Permie. Praca o antytrynitarzach była referatem wygłoszonym w czerwcu 1921 r. na posiedzeniu Towarzystwa Nauk Filozoficznych, Historycznych i Społecznych przy Uniwersytecie Petersburskim. Jak sam przyznał, nie drukował ich „z przyczyn technicznych, jak i dlatego, że będąc w Rosji nie mogłem korzystać z niezbędnych źródeł i opracowań monograficznych”[23].

Zainteresowania naukowe koncentrował przede wszystkim na zagadnieniach reformacji i kontrreformacji (historia unii kościelnej w Polsce, historia reformacji na Lubelszczyźnie, Ziemi Chełmskiej i Podlasiu, poglądy polityczne i etyczne braci polskich, znaczenie historyczne protestantyzmu). Jeszcze w Petersburgu zbierał materiały do dziejów osadnictwa na Wołyniu w XVI w. i roli arian oraz protestantów w Polsce. Opublikował z tego zakresu m.in.: *Hozjusz i Orzechowski w ostatnim roku Soboru Trydenckiego*, „Przegląd Powszechny” 1928, t. 177, s. 162–186, 327–353; *Protestantyzm w Lublinie i Lubelskiem w XVI–XVII w.*, Lublin 1933; *Protestantyzm jako przejaw cywilizacyjny*, w: *Kultura i cywilizacja*, Lublin 1937, s. 234–287; *Blaski i cienie unii kościelnej w Polsce w XVII–XVIII wieku w świetle źródeł archiwalnych*, w: *Księga pamiątkowa ku czci J.E. X. Biskupa M.L. Fulmana*, Lublin 1939, cz. III, s. 62–132; *Ze studiów nad polemiką religijną XVII wieku*, „Roczniki Humanistyczne” 1959, t. 8, z. 2, s. 173–214; *Archiwalia lubelskie do dziejów unii kościelnej w Polsce*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 1962, t. 4, s. 227–258, a także *Dzieje nowożytne. Wiek XVII. Według wykładów…*, Lublin 1934. Z dziejów XIX w. opublikował *Nastroje polityczne w Lubelskiem w latach 1866–1869*, „Pamiętnik Lubelski” 1935, t. 2, s. 107–117[24].

Profesor A. Kossowski współpracował z Towarzystwem Nauk Filozoficznych, Historycznych i Społecznych Uniwersytetu Permskiego (1918–1924) oraz Komisją Historyczną Polskiej Akademii Umiejętności (członkostwo od 30 kwietnia 1950 r.). Ponadto był członkiem Polskiego Towarzystwa Historycznego, Lubelskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, Towarzystwa Naukowego KUL (od 1934 r.; był przewodniczącym Komisji Rewizyjnej, a od 18 IV 1953 r. aż do swojej śmierci przewodniczył Komisji Regionalnej Lubelskiej[25]), Lubelskiego Towarzystwa Naukowego, Komitetu Biblioteki im. Hieronima Łopacińskiego w Lublinie, Polskiego Towa-

[23] AUKUL, sygn. 285A, k. 11–13, 15.

[24] R. Bender, *Aleksander*, s. 551–552; A. Wojtkowski, *Aleksander*, s. 287–288; idem, *Ś.P. Aleksander*, s. 193–199; F. Cieślak, *Aleksander*, s. 336–337; M. Tyrowicz, *op. cit.*, s. 308–309; G. Karolewicz, *Kossowski Aleksander* (1994), s. 105–106; eadem, *Kossowski Aleksander* (2002), kol. 964; eadem, *Kossowski Aleksander* (2018), s. 549; J. Ziółek, *Kossowski*, s. 142; F. Cieślak, *Zmarł*, s. 4; idem, *Kossowski*, s. 112.

[25] Członek korespondent – 25 XI 1934 r; członek czynny – 6 III 1939 r. BUKUL, sygn. rkps 1367, k. 194, 224; sygn. rkps 1368, k. 108–135.

DOI: 10.17951/rh.2021.52.417-438

rzystwa Ludoznawczego, Polskiego Związku Zachodniego (1946–1950) oraz Związku Bibliotekarzy i Archiwistów Polskich. W dniu 1 maja 1938 r. został odznaczony brązowym medalem za długoletnią służbę, a 13 grudnia 1962 r. Senat Uniwersytecki KUL postanowił przyznać nagrodę kilku profesorom, m.in. Aleksandrowi Kossowskiemu, za całokształt pracy naukowej. Nie wiadomo jednak, czy ta ostatnia nagroda została mu rzeczywiście przyznana, skoro rektor KUL w liście do Prymasa Stefana Wyszyńskiego z 1964 r. wymienił go w gronie kandydatów do odznaczenia. Przypuszczać należy, że do tego nie doszło, a ewentualną procedurę w tej sprawie przerwała śmierć profesora kilka miesięcy później[26].

PRACA NA POLU ARCHIWALNYM

Równolegle z zajęciami na Uniwersytecie, prof. A. Kossowski pracował w Archiwum Państwowym w Lublinie. W dniu 1 stycznia 1928 r., pismem Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, został mianowany prowizorycznym archiwistą z zastrzeżeniem, że obowiązki te nie będą kolidowały z uniwersyteckimi. W dniu 1 grudnia 1938 r. został kustoszem archiwalnym i pracował na tym stanowisku do 30 września 1949 r. (z przerwą, gdy na przełomie 1939 i 1940 r. przebywał w więzieniu; po zwolnieniu z niego kontynuował pracę od 1 maja 1940 r. oraz od 27 lipca 1944 r., po opuszczeniu Lublina przez okupantów)[27].

Jako archiwista znacznie się przyczynił do opracowania wielu zespołów archiwalnych i udostępnieniu ich dla badaczy. W latach dwudziestych, na mocy traktatu ryskiego, do lubelskiego archiwum spływały bowiem nowe zespoły, reewakuowane z Rosji. Aleksander Kossowski porządkował także zespoły m.in. Komisji Województwa Lubelskiego i Podlaskiego, lubelskiego, siedleckiego i chełmskiego rządu gubernialnego i ich kancelarii, władz włościańskich i skarbowych, Konsystorza Grecko-Katolickiego w Chełmie i Chełmsko-Warszawskiego Konsystorza Prawosławne-

[26] AUKUL, sygn. 285A, k. 200–201, 204–211, 277; BUKUL, sygn. rkps 1367, k. 207; G. Karolewicz, E. Wiśniowski, *Zarys dziejów Towarzystwa Naukowego Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego*, w: *Księga jubileuszowa*, s. 280; R. Bender, *Aleksander*, s. 551; A. Wojtkowski, *Aleksander*, s. 287; idem, *Ś.P. Aleksander*, s. 193; G. Karolewicz, *Kossowski Aleksander* (1994), s. 105; eadem, *Kossowski Aleksander* (2002), kol. 964; eadem, *Kossowski Aleksander* (2018), s. 549; J. Ziółek, *Kossowski*, s. 142; A. Mirek, *Katolicki Uniwersytet Lubelski w okresie rektorstwa ks. Mariana Rechowicza (1956–1965)*, w: *Katolicki Uniwersytet Lubelski*, t. 2, s. 242.

[27] AUKUL, sygn. 285A, k. 24, 111, 191–194; BUKUL, sygn. rkps 1367, k. 119; APL, APL 1918–1939, sygn. 125, s. 1–2. Pismo wyrażające zgodę A. Kossowskiemu na dzielenie obowiązków między archiwum a uczelnią wystawił prof. Stanisław Ptaszycki, który dwa lata wcześniej sam kierował Archiwum Państwowym w Lublinie. *Ibidem*, s. 3, 23.

DOI: 10.17951/rh.2021.52.417-438

go, czy Chełmskiego Zarządu Duchownego. Łącznie liczyły one ponad 22 tys. jednostek, a prace nad ich uporządkowaniem trwały kilkanaście lat. Podczas tych zajęć prof. Kossowski sporządzał na kartkach pomoce kancelaryjne oraz inwentarze, które po wybuchu wojny uległy rozproszeniu. Jego zasługą było też opracowanie ważnych dla regionu akt, które po wybuchu wojny na skutek polityki okupanta znalazły się w tej placówce archiwalnej, tj. część akt KUL-u oraz akta diecezjalne. Natomiast w lipcu 1944 r., gdy Niemcy w popłochu opuszczali Lublin, prof. Kossowski wraz z innymi mieszkańcami odszukiwał i zbierał pozostawione archiwalia – na Majdanku, w siedzibie gestapo „Pod Zegarem", na Zamku, w kwaterach esesmanów, volksdeutschów, czy na szosach, którymi uciekali. Zdeponowano je w klasztorze pobrygidkowskim, ówczesnej siedzibie Archiwum Państwowego, ale według prof. L. Białkowskiego wiele tych materiałów trafiło później do innych archiwów poza Lublinem[28]. Po 1949 r., gdy przeszedł na emeryturę, był częstym gościem pracowni naukowej Archiwum, kontynuując nadal działalność badawczą[29].

Jego przedwojennym zwierzchnikiem w Archiwum był inny uniwersytecki historyk, prof. L. Białkowski. We wspomnieniach jawił się on jako znakomity historyk i archiwista, ale często wybuchał gniewem. W rozładowywaniu napiętej atmosfery wsławił się właśnie prof. Kossowski, który potrafił przywrócić uśmiech na twarzy swojego zwierzchnika[30].

[28] Jeśli chodzi o opracowanie akt kościelnych, większość z nich trafiła do Archiwum Państwowego (nieliczne przeniesiono do prowizorycznie urządzonej kurii w gmachu pobrygidkowskim). Tam z polecenia Rolanda Seeberga-Elverfeldta, niemieckiego urzędnika w randze szefa Urzędu Archiwalnego przy gubernatorze Dystryktu Lubelskiego Generalnego Gubernatorstwa, A. Kossowski uporządkował akta konsystorza lubelskiego (od maja 1940 r. do marca 1941 r.) oraz akta kurialne (do lipca 1941 r.). Do dnia 6 XII 1941 r. sporządzono inwentarz tych akt, z dodaniem indeksów osobowego, geograficznego i rzeczowego. *Dzieje*, w: J.R. Marczewski, *Archiwum Archidiecezjalne Lubelskie. Dzieje, zasób, inwentarz*, Lublin 2015, s. 26–28; S.K. Olczak, *Materiały źródłowe w Archiwum Uniwersyteckim*, w: *Katolicki Uniwersytet Lubelski. Wybrane zagadnienia*, s. 362; M. Szewczyk, *Vivat academia, vivant professores!*, Lublin 1983, w: *Katolicki Uniwersytet Lubelski w latach 1925–1939*, s. 272; A. Wojtkowski, *Katolicki*, s. 90; M. Kowal, *Środowisko historyczne Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego w latach 1939–1945*, w: *Koło*, s. 31; R. Derewenda, *Uniwersytet za rektora ks. Antoniego Szymańskiego (1933–1939)*, w: *Katolicki Uniwersytet Lubelski 1918–2018*, t. 1, s. 165. Zob. także: BUKUL, sygn. rkps 1368, k. 46–107.

[29] R. Bender, *Aleksander*, s. 551; A. Wojtkowski, *Aleksander*, s. 286–287; idem, *Ś.P. Aleksander*, s. 193; F. Cieślak, *Aleksander*, s. 336–337; M. Tyrowicz, *op. cit.*, s. 308–309; G. Karolewicz, *Kossowski Aleksander* (1994), s. 105; eadem, *Kossowski Aleksander* (2002), kol. 964; eadem, *Kossowski Aleksander* (2018), s. 549; J. Ziółek, *Kossowski*, s. 142; F. Cieślak, *Zmarł*, s. 4; idem, *Kossowski*, s. 111–112.

[30] J. Wojtiszek, *op. cit.*, s. 247–248.

DOI: 10.17951/rh.2021.52.417-438

PODSUMOWANIE

Profesor A. Kossowski był człowiekiem wszechstronnym. Wychowany i wykształcony w Rosji, tam też zdobywał pierwsze doświadczenia w pracy naukowej i pedagogicznej. Po pokoju ryskim zadeklarował się, że chce być obywatelem polskim i w konsekwencji przyjechał z żoną do Polski. Początkowo był nauczycielem szkolnym, jednak dostrzeżono w nim dociekliwego badacza dziejów kościelnych okresu nowożytnego i zaproponowano pracę w powstającym Uniwersytecie w Lublinie. Związał się z tym miastem jako historyk i nauczyciel akademicki, a także archiwista, do końca życia. Jako dydaktyk cieszył się życzliwością swoich studentów, a jako naukowiec kojarzony był przede wszystkim jako dociekliwy badacz doby reformacji i kontrreformacji. Przyczynił się też do ocalenia i uporządkowania wielu materiałów archiwalnych, które przepadłyby w wojennej zawierusze.

Z zachowanych dokumentów wyłania się postać dokładnego archiwisty. W swoich życiorysach, a także sporządzanych pismach urzędowych, prawie zawsze operował datami dziennymi w wydarzeniach ze swojego życia. Jest to cenne przy odtwarzaniu faktów. Natomiast w korespondencji z władzami zawsze rozpoczynał ją słowami: „W odpowiedzi na pismo z dnia… nr…", co też jest pomocne w ustalaniu chronologii. Dzięki temu możliwe było uzupełnienie dotychczasowych luk w jego biografii, szczególnie z rosyjskiego okresu życia oraz czasu II wojny światowej.

Warto też wspomnieć, że A. Kossowski był rozpracowywany przez Wydział III Wojewódzkiego Urzędu do spraw Bezpieczeństwa Publicznego w Lublinie. Materiały te nie zachowały się i zostały zniszczone w 1968 r.[31] Oznacza to, że był on obserwowany przez komórkę zajmującą się „podziemiem reakcyjnym", czyli opozycją. Początek gromadzenia materiałów rozpoczęto zapewne w latach 1954–1956, likwidując wszelkie ślady kilka lat później. W trakcie kwerendy – archiwalnej i w literaturze – nie natrafiono też na żadne informacje mówiące o kontaktach profesora z opozycją. Być może zatem informacje docierające do komunistów były nie do końca sprawdzone, dlatego postanowili sami zająć się rozpracowaniem profesora Aleksandra Kossowskiego lub też podjęli się tego, ponieważ był pracownikiem katolickiej uczelni. Informacji tych nie można zatem zweryfikować w sposób pewny i jednoznaczny.

[31] Referat Informacji i Sprawdzeń Oddziałowego Archiwum IPN w Lublinie, *Pismo do Referatu Udostępniania Oddziału IPN w Lublinie*, Lublin, 20 V 2020, BULu-I-228/20.

DOI: 10.17951/rh.2021.52.417-438

ANEKS

Zajęcia prof. Aleksandra Kossowskiego w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim

Rok	Nazwa przedmiotu	Dla jakiego roku (kierunku)	Liczba godzin w tyg.
1926/1927	Dzieje nowożytne, wiek XVI Epoka napoleońska Dziejopisarstwo czasów nowożytnych	Historia Historia Historia	3 2 2
1927/1928	Wojna trzydziestoletnia. Okres Ludwika XIV Dziejopisarstwo polskie w. XVIII Dzieje nowoczesne (1815-1848) Proseminarium historyczne Seminarium historyczne	Historia, fil. romańska Historia Historia (II-IV rok) Historia (I rok) Historia (II rok)	2 1 2 1 1
1928/1929	Wiek oświecenia Szkoły historyczne w Polsce Dzieje nowoczesne (1848-1870) Proseminarium historyczne	Historia, fil. romańska, fil. germańska Historia Historia (II-IV rok) Historia (I rok)	2 1 2 2
1929/1930	Geneza kultury nowożytnej (XIII-XV w.) Wiek XIX Proseminarium historyczne	Historia, hist. szt., fil. romańska, fil. germańska Historia (II-IV rok) Historia (I rok)	2 3 2
1930/1931	Wiek XVI Historia Rosji w XIX w. Proseminarium historyczne	Historia, Wydział Teologiczny Historia (II-IV rok) Historia (I rok)	3 2 2
1931/1932	Wiek XVII Początki imperializmu rosyjskiego Geneza idei wolności wyznaniowej Proseminarium historyczne	Historia Historia (II-IV rok) Historia, Wydział Teologiczny Historia (I rok)	2 1 2 2

DOI: 10.17951/rh.2021.52.417-438

1932/1933	Wiek Oświecenia Okres Odrodzenia katolicyzmu w XVI-XVII w. Polityka rosyjska na ziemiach polskich w XIX wieku Proseminarium historyczne	Historia Historia, Wydział Teologiczny Historia, Wydział Teologiczny Historia (I rok)	2 2 1 2
1933/1934	Wiek XIX Historiografia rosyjska w. XIX Proseminarium historyczne Seminarium historii nowożytnej	Historia Historia Historia (I rok) Historia	3 1 2 2
1934/1935	Wiek XIV-XVI Prądy społeczne XIX wieku Proseminarium historyczne Proseminarium historii nowożytnej	Historia Historia Historia (I rok) Historia (II-IV rok)	3 1 2 2
1935/1936	Wiek XVII Moskwa XVI-XVII w. Ćwiczenia seminaryjne Ćwiczenia proseminaryjne	Historia Historia Historia (II-IV rok) Historia (I rok)	2 2 3 2
1936/1937	Wiek XVIII Wiek XIX Ćwiczenia proseminaryjne Ćwiczenia seminaryjne	Historia Historia Historia (I rok) Historia (II-IV rok)	2 2 2 2
1937/1938	Wiek XIV-XVI Ruchy narodowe, polityczne i socjalne po 1848 r. Ćwiczenia proseminaryjne Ćwiczenia seminaryjne	Historia Historia Historia Historia	3 1 2 2
1938/1939	Wiek XVII Idea wolności wyznaniowej XVI-XVII w. Ćwiczenia proseminaryjne Ćwiczenia seminaryjne	Historia Historia Historia Historia	2 2 2 2
1945/1946	Wiek XVI Proseminarium Historyczne Seminarium historyczne	Historia Historia Historia	3 2 2
1946/1947	Historia kultury i literatury rosyjskiej w XIX w. Polska XVII wieku Ruś Moskiewska za panowania Romanowych Pamiętniki polskie XVII w. Seminarium (do wyboru)	Filologia polska Historia Historia Historia Historia (II-IV rok)	2 2 1 1 2

DOI: 10.17951/rh.2021.52.417-438

1947/1948	Czasy saskie i stanisławowskie Pamiętniki polskie XVIII w. Piotr I i jego następcy w dziejach Rosji Zarys rozwoju polskiej historiografii nowożytnej Seminarium historyczne	Historia Historia Historia Historia Historia	2 1 1 1 2
1948/1949	Dzieje porozbiorowe Polski Pamiętniki polskie XIX w. Polska wiedza historyczna XIX w. Dzieje Rosji Seminarium historyczne	Historia Historia Historia Historia Historia (II-IV rok)	2 1 1 1 2
1950/1951	Dzieje nowożytne Europy Zachodniej Dzieje narodów ZSRR Przeszłość Lublina i Lubelszczyzny Dzieje narodów ZSRR – Piotr I	Historia (wykład ogólny) Historia (wykład ogólny) Historia (ćwiczenia) Historia (wykład monograficzny)	b.d. b.d. b.d. b.d.
1951/1952	Archiwistyka	Historia	b.d.
1952/1953	Historia narodów ZSRR Kultura Rosji XVI-XVIII wiek Seminarium historii nowożytnej	Historia Historia Historia	2 2 6
1953/1954	Historia powszechna nowożytna Historia narodów ZSRR Seminarium Opieka nad lektoratem z j. rosyjskiego	Historia (III rok) Historia (II, III rok) Historia (III, IV rok)	3 1 (I sem.) 2 (II sem.) 6 1
1954/1955	Historia powszechna Historia narodów ZSRR Seminarium magisterskie Nadzór nad ćwiczeniami	Historia (III rok) Historia (II, IV rok) Historia	3 4 4 1
1955/1956	Historia narodów ZSRR Historia powszechna Seminarium	Historia (II rok II sem., III rok I i II sem., IV rok I sem.) Historia (III rok) Historia	 3 2
1956/1957	Historia narodów ZSRR Historia powszechna Seminarium	Historia (III rok I i II sem., IV rok I sem.) Historia (III rok) Historia (IV rok)	 3 2
1957/1958	Wykład monograficzny Ćwiczenia z historii powszechnej i Polski Seminarium Historia narodów ZSRR	Historia (III, IV rok) Historia (III rok) Historia (III, IV rok) Historia (IV rok II sem.)	2 4 2 2

DOI: 10.17951/rh.2021.52.417-438

1958/1959	Historia narodów ZSRR (Piotr I) Protestantyzm w Europie Zachodniej i Polsce Historia powszechna do r. 1789 (ćwiczenia) Seminarium	Historia (IV rok) Historia (III rok, do wyboru) Historia (III rok I sem.) Historia (III, IV rok)	3 3 1 2
1959/1960	Historia powszechna do r. 1789 Historia narodów ZSRR Protestantyzm i odrodzenie katolicyzmu w XVI i XVII wieku (do wyboru) Prądy i ruchy społeczne w Rosji w XIX w. Seminarium Sprawowanie opieki przy porządkowaniu archiwum	Historia (II rok, III rok I sem.) Historia (IV rok, egz.) Historia (II-IV rok) Historia (II-V rok) Historia (IV-V rok)	3; 2 2 2 2 2 1
1960/1961	Kościoły narodowe w dziejach kultury Rosji XIX w. Wschód a Zachód w dziejach kultury Rosji XIX w.	Historia Historia	2 2
1961/1962	Prądy polityczne, społeczne i kulturalne Rosji w drugiej połowie XVI w. Badania nad historią reformacji w Polsce	Historia Historia	2 2
1962/1963	Historia polska XVII i XVIII w. Piotr Wielki Ruch rewolucyjny w Rosji po 1861 r.	Historia (II-IV rok) Historia (II-IV rok) Historia	2 1 1
1963/1964	Kwestia bałtycka w XVII i XVIII w. Rosja na przełomie XIX i XX w. Historiografia rosyjska XIX w.	Historia (I sem.) Historia (II sem.) Historia	1 1 2
1964/1965	Okresy przełomowe w dziejach Rosji Badania nad historią protestantyzmu w Polsce	Historia Historia	2 1

REFERENCES (BIBLIOGRAFIA)

Archival sources (Źródła archiwalne)

Archiwum Uniwersyteckie Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II:

285A, Aleksander Kossowski, profesor zwyczajny, 1924–1965.

Rep. 124. no 791, Księga Protokółów Rady Wydziału Nauk Humanistycznych Uniwersytetu Lubelskiego 1925–1928.

Biblioteka Uniwersytecka KUL, Oddział Zbiorów Specjalnych:

rkps 1367, Papiery osobiste Aleksandra Kossowskiego (1886–1965), profesora historii nowożytnej w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim, kustosza w Państwowym Archiwum w Lublinie.

DOI: 10.17951/rh.2021.52.417-438

rkps 1368, Materiały związane z działalnością naukową i organizacyjną Aleksandra Kossowskiego w latach 1919–1955.
rkps 1434, Papiery osobiste Anny Kossowskiej z d. Wasilenko, żony Aleksandra, z lat 1901–1953.
rkps 1435, Dziennik pisany od 24 marca do 3 maja 1905 roku przez uczennicę 7-mej klasy I Oddziału Gimnazjum Żeńskiego w Permie – Annę Wasilenko.
rkps 2938, Korespondencja Jakubanisa H.R. z l. 1903–1949. Listy od następujących: A–Z.
Archiwum Państwowe w Lublinie:
Akta miasta Lublina, sygn. 2349, Domowa książka meldunkowa miasta Lublina, ul. Wyszyńskiego nr 8, lok. 6, 27, 30, 41–45, 47–62, 63, 65, 67, 70, 75, 78, 80–86, 1941–1950.
Archiwum Państwowe w Lublinie 1918–1939[1940–1965], sygn. 125, Kossowski Aleksander [30.I.1886, prof. historii, archiwista, kustosz], 1928–1930, 1965.
Referat Informacji i Sprawdzeń Oddziałowego Archiwum IPN w Lublinie, *Pismo do Referatu Udostępniania Oddziału IPN w Lublinie*, Lublin, 20 V 2020, BULu-I-228/20.

Printed sources (Źródła drukowane)

Czuma I., *Protokół z przesłuchania świadka*, w: *Losy pracowników i studentów Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego w czasie okupacji niemieckiej*, oprac. J. Ziółek, Lublin 2009.
In memoria aeterna. Pracownicy Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II spoczywający na Cmentarzu przy ul. Lipowej w Lublinie, oprac. M. Pawelec, Lublin 2015.
Iliński P.S., *Moje studia na KUL w latach 1936–1939. Jak zostałem studentem KUL*, w: *Losy pracowników i studentów Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego w czasie okupacji niemieckiej*, oprac. J. Ziółek, Lublin 2009.
Kossowski A., *Odpowiedzi na ankietę Miejskiej Komisji Badania Zbrodni Niemieckich w Lublinie. Fragment*, w: *Losy pracowników i studentów Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego w czasie okupacji niemieckiej*, oprac. J. Ziółek, Lublin 2009.
Lublin. Przewodnik. Historia. Co warto zobaczyć. Mapy. Noclegi. Gastronomia. Ciekawostki, red. P. Kawałko, Z. Nestorowicz, Lublin 2012.
Pastuszka J., *Wspomnienia o Katolickim Uniwersytecie Lubelskim z lat 1934–1939*, Lublin 1976, w: *Katolicki Uniwersytet Lubelski w latach 1925–1939 we wspomnieniach swoich pracowników i studentów*, wstęp i red. G. Karolewicz, Lublin 1989.
Sadaj H., *Wspomnienia 1939 r.*, w: *Losy pracowników i studentów Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego w czasie okupacji niemieckiej*, oprac. J. Ziółek, Lublin 2009.
Słomkowski A., *Wspomnienia z czasów pełnienia obowiązków rektora KUL*, w: *Katolicki Uniwersytet Lubelski w latach 1944–1952. Wspomnienia i relacje*, red. J. Ziółek, Lublin 1999.
Strawińska M., *Wyższe Kursy Polskie w Petersburgu 1916–1918. Uniwersytet Lubelski. Polonistyka, romanistyka, pedagogika 1921–1926*, w: *Katolicki Uniwersytet Lubelski we wspomnieniach pierwszych studentów z lat 1918–1925*, wstęp i red. G. Karolewicz, Lublin 1978.
Szewczyk M., *Vivat academia, vivant professores!*, Lublin 1983, w: *Katolicki Uniwersytet Lubelski w latach 1925–1939 we wspomnieniach swoich pracowników i studentów*, wstęp i red. G. Karolewicz, Lublin 1989.
Wojtiszek J., *Wspomnienia z lat studiów*, Gliwice 1982, w: *Katolicki Uniwersytet Lubelski w latach 1925–1939 we wspomnieniach swoich pracowników i studentów*, wstęp i red. G. Karolewicz, Lublin 1989.
Wstęp, w: *Katolicki Uniwersytet Lubelski w latach 1944–1952. Wspomnienia i relacje*, red. J. Ziółek, Lublin 1999.
Ziółek J., *Wspomnienia ze studiów*, w: *Koło Naukowe Historyków Studentów KUL 1919–2004. Księga jubileuszowa*, red. E.M. Ziółek, Lublin 2004.
Ziółek J., *Wstęp*, w: *Losy pracowników i studentów Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego w czasie okupacji niemieckiej*, oprac. J. Ziółek, Lublin 2009.

DOI: 10.17951/rh.2021.52.417-438

Studies (Opracowania)

Bender R., *Aleksander Kossowski (30 I 1886 – 24 VI 1965)*, „Kwartalnik Historyczny" 1965, 72, 2.

Bender R., *Władze naczelne Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego 1944–1968*, w: *Księga jubileuszowa 50-lecia Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego*, red. S. Kunowski et al., Lublin 1969.

Cieślak F., *Aleksander Kossowski (1886–1965)*, „Archeion" 1966, 44.

Cieślak F., *Kossowski Aleksander*, w: *Słownik biograficzny archiwistów polskich*, t. 1, *1918–1984*, Warszawa–Łódź 1988.

Cieślak F., *Zmarł prof. A. Kossowski*, „Kurier Lubelski" 1965, 9, 152.

Cybulak J.K., *Grupa historyczna i Koło Naukowe Historyków Studentów Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego w okresie międzywojennym (1919–1939)*, w: *Koło Naukowe Historyków Studentów KUL 1919–2004. Księga jubileuszowa*, red. E.M. Ziółek, Lublin 2004.

Derewenda R., *Uniwersytet za rektora ks. Antoniego Szymańskiego (1933–1939)*, w: *Katolicki Uniwersytet Lubelski 1918–2018*, t. 1, *1918–1944*, red. G. Bujak, Lublin–Warszawa 2019.

Dzieje, w: J.R. Marczewski, *Archiwum Archidiecezjalne Lubelskie. Dzieje, zasób, inwentarz*, Lublin 2015.

Karolewicz G., *Geneza Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego*, w: *Katolicki Uniwersytet Lubelski. Wybrane zagadnienia z dziejów Uczelni*, red. G. Karolewicz, M. Zahajkiewicz, Z. Zieliński, Lublin 1992.

Karolewicz G., *Kossowski Aleksander*, w: *Encyklopedia 100-lecia KUL*, t. 1, red. E. Gigilewicz et al., Lublin 2018.

Karolewicz G., *Kossowski Aleksander*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 9, red. A. Szostek et al., Lublin 2002.

Karolewicz G., *Kossowski Aleksander*, w: *Nauczyciele akademiccy Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego w okresie międzywojennym*, cz. 2, *Biogramy*, Lublin 1994.

Karolewicz G., *Mistrzowie we wspomnieniach swoich uczniów. Kartka z dziejów Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego*, Lublin 2001.

Karolewicz G., Wiśniowski E., *Zarys dziejów Towarzystwa Naukowego Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego*, w: *Księga jubileuszowa 50-lecia Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego*, red. S. Kunowski et al., Lublin 1969.

Kasperek J., *Kronika wydarzeń w Lublinie w okresie okupacji hitlerowskiej*, wyd. 2, Lublin 1989.

Keller D., *Koło Naukowe Historyków Studentów KUL w latach 1946–1967*, w: *Koło Naukowe Historyków Studentów KUL 1919–2004. Księga jubileuszowa*, red. E.M. Ziółek, Lublin 2004.

Kowal M., *Środowisko historyczne Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego w latach 1939–1945*, w: *Koło Naukowe Historyków Studentów KUL 1919–2004. Księga jubileuszowa*, red. E.M. Ziółek, Lublin 2004.

Losy pracowników i studentów Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego w czasie okupacji niemieckiej, oprac. J. Ziółek, Lublin 2009.

Lublin w okresie okupacji (1939–1944). Na podstawie badań sądowych Miejskiej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich, oprac. r. Moszyński, L. Policha, Lublin 1964.

Marczuk J., *Kazimierz Marian Wyszyński jako działacz młodzieżowy, polityk i dyplomata (1890–1935)*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio F, Historia" 2004, 59.

Mirek A., *Katolicki Uniwersytet Lubelski w okresie rektorstwa ks. Mariana Rechowicza (1956–1965)*, w: *Katolicki Uniwersytet Lubelski*, t. 2, *1944–1989*, red. A. Mirek, Lublin–Warszawa 2019.

Olczak S.K., *Materiały źródłowe w Archiwum Uniwersyteckim*, w: *Katolicki Uniwersytet Lubelski. Wybrane zagadnienia z dziejów Uczelni*, red. G. Karolewicz, M. Zahajkiewicz, Z. Zieliński, Lublin 1992.

Pawelec M., *Katolicki Uniwersytet Lubelski, jego pracownicy, absolwenci i studenci w latach 1939–1944*, w: *Katolicki Uniwersytet Lubelski 1918–2018*, t. 1, *1918–1944*, red. G. Bujak, Lublin–Warszawa 2019.

DOI: 10.17951/rh.2021.52.417-438

Toczyski Z., *Rozmowa z profesorem Aleksandrem Kossowskim o studiach w Rosji, polskich uczonych i historii*, „Za i Przeciw. Tygodnik ilustrowany" 1964, 8, 41.
Tyrowicz M., *Kossowski Aleksander*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 14, Wrocław–Warszawa–Kraków 1968–1969.
Wodzianowska I., *Deo et Patriae. Rektor ks. Idzi Radziszewski (1918–1922)*, w: *Katolicki Uniwersytet Lubelski 1918–2018*, t. 1, *1918–1944*, red. G. Bujak, Lublin–Warszawa 2019.
Wojtkowski A., *Aleksander Kossowski (1886–1965)*, „Rocznik Lubelski" 1965, 8.
Wojtkowski A., *Katolicki Uniwersytet Lubelski 1918–1944*, w: *Księga jubileuszowa 50-lecia Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego*, red. S. Kunowski et al., Lublin 1969.
Wojtkowski A., *Ś.P. Aleksander Kossowski (1886–1965)*, „Zeszyty Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego" 1966, 9, 1–2.
Wrona J., *Katolicki Uniwersytet Lubelski w okresie urzędowania rektora ks. Antoniego Słomkowskiego (1944–1951)*, w: *Katolicki Uniwersytet Lubelski 1918–2018*, t. 2, *1944–1989*, red. A. Mirek, Lublin–Warszawa 2019.
Ziółek J., *Kossowski Aleksander*, w: *Słownik biograficzny miasta Lublina*, t. 1, red. T. Radzik, J. Skarbek, A.A. Witusik, Lublin 1993.

Websites (Strony internetowe)
Heinrich Finke, https://de.wikipedia.org/wiki/Heinrich_Finke [dostęp: 9 VII 2020].
Karłowicz Z., *Kazimierz Wyszyński (1890–1935)*, http://teatrnn.pl/leksykon/artykuly/kazimierz-wyszynski-18901935/ [dostęp: 8 VII 2020].
Nykiel B.K., *Wyższe Kursy Polskie*, http://www.polskipetersburg.pl/hasla/wyzsze-kursy-polskie [dostęp: 14 I 2021].
Sękowska E., *Ulica Niecała w Lublinie – historia ulicy*, http://teatrnn.pl/leksykon/artykuly/ulica-niecala-w-lublinie-historia-ulicy/ [dostęp: 8 VII 2020].

NOTA O AUTORZE

Grzegorz Misiura – doktor, adiunkt w Ośrodku Badań nad Dziejami KUL. Zainteresowania badawcze – dzieje Kościoła rzymskokatolickiego w diecezji lubelskiej, historia szkolnictwa wyższego na Lubelszczyźnie.

DOI: 10.17951/rh.2021.52.417-438